

Μνήμων

Τόμ. 20 (1998)

Theophilus C. Prousis, Russian Society and the Greek Revolution

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.690](https://doi.org/10.12681/mnimon.690)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΟΥΚΟΣ Χ. (1998). Theophilus C. Prousis, Russian Society and the Greek Revolution. *Μνήμων*, 20, 337-340.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.690>

νέωση του ιστοριογραφικού λόγου. Βεβαίως, η σχολική ιστορία δεν μπορεί και δεν πρέπει να είναι απλή μεταφορά της πανεπιστημιακής ιστορικής γνώσης. Είναι απαραίτητο τα δεδομένα της επιστήμης της ιστορίας να αναδιαμορφωθούν πριν εισαχθούν στο σχολείο με βάση τα πορίσματα της γνωστικής ψυχολογίας και της παιδαγωγικής. Γι' αυτόν το λόγο, η σχολική ιστορία αποτελεί διακριτή διανοητική πειθαρχία, συνδεδεμένη με την ιστορική επιστήμη αλλά αυτόνομη.

Η συλλογική μνήμη πάλι αποτελεί βασικό διακύβευμα της ιστορίας, και μάλιστα της σχολικής ιστορίας. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι η μνήμη αφενός κατασκευάζεται νοητικά και κοινωνικά και αφετέρου χειραγωγείται από τις ομάδες που κατέχουν εκάστοτε την εξουσία (και, επομένως, ελέγχουν το εκπαιδευτικό σύστημα), θα μπορούσαμε να ορίσουμε τη σχολική ιστορία ως ένα σύνολο «διδαγμένων αναμνήσεων», σύμφωνα με την έκφραση του H. Moniot. Το σχολείο μπορεί λοιπόν να διαμεσολαβήσει αποφασιστικά στην κατασκευή και τη μετάδοση της συλλογικής μνήμης και εντέλει της συλλογικής ταυτότητας. Αυτή η δυνατότητα —αλλά και πρα-

κτική στο πλαίσιο του έθνους-κράτους από τον περασμένο αιώνα— θέτει στον ιστορικό και τον εκπαιδευτικό ένα ουσιώδες πρόβλημα δεοντολογίας. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα κριτήρια που πρέπει να πρωτανεύουν στο σχεδιασμό της διδασκαλίας της ιστορίας στο σχολείο πρέπει να είναι επιστημονικά. Αυτό δεν αποκλείει ωστόσο το πολιτικό κριτήριο, εάν θεωρήσουμε ότι μεταξύ των στόχων της διδασκαλίας της ιστορίας είναι να αναπτύξουν τα παιδιά κριτική σκέψη και «να καταλάβουν τη συνέχεια παρελθόντος και παρόντος, την κοινότητα μεταξύ ανθρώπων που είναι διαφορετικοί» (σ. 114). Η διαμόρφωση του πολίτη, ο σεβασμός της πολιτισμικής διαφοράς και η συμμετοχή στη νέα «ευρωπαϊκή ταυτότητα» είναι στόχοι σαφώς πολιτικοί που δεν αναιρούν ωστόσο αναγκαστικά την επιστημονικότητα της σχολικής ιστορίας. Η ιστορία, συστηματοποιώντας και εξορθολογίζοντας τη μνήμη, και μειώνοντας επομένως το αυθαίρετο και συγκινησιακό της στοιχείο, μπορεί να συμβάλει ώστε, κατά την υπόδειξη του J. Le Goff, «η συλλογική μνήμη να χρησιμεύει στην απελευθέρωση και όχι στην υποδούλωση των ανθρώπων».

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ

Theophilus C. Prousis, *Russian Society and the Greek Revolution*, DeKalb Illinois, Northern Illinois University Press, 1994, xi+259 σ.

Ἡ πρόσβαση στὰ ρωσικὰ ἀρχεῖα δὲν ἦταν, μέχρι πρότινος τουλάχιστον, εὐκόλη καὶ ὅπωςδήποτε ἦταν ἀπαγορευτικὴ ἢ μαζικὴ ἀναπαραγωγὴ σειρᾶς ἐγγράφων σὲ μορφὴ μικροφίλμ. Ἡ ἄγνοια τῆς ρωσικῆς γλώσσας ἀπὸ τοὺς περισσότερους μελετητές, δημιουργοῦσε ἕναν πρόσθετο φραγμὸ. Ἔτσι, πολλὲς μελέτες, ἑλληνικὲς καὶ ξένες, ποὺ ἀναφέρονται στοὺς νεότερους χρόνους, περιορίστηκαν στὰ γαλλικὰ καὶ ἀγγλικὰ, ἢ ἀκόμη καὶ στὰ αὐστριακὰ καὶ γερμανικὰ ἀρχεῖα, γιὰ νὰ καλύψουν τὰ κενὰ τῆς τεκ-

μηρίωσής τους. Μερικοὶ μάλιστα ἱστορικοὶ χρησιμοποίησαν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ τὰ ἀρχεῖα αὐτὰ εἴτε διότι νόμισαν ὅτι περιεῖχαν ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀναζητοῦσαν εἴτε διότι πράγματι ὁ πλοῦτος τους ἦταν ἐντυπωσιακός: προέρχονταν ἀπὸ ὀργανωμένες ὑπηρεσίες ποὺ ἐξυπηρετοῦσαν τίς ἀνάγκες προηγμένων κρατῶν. Γιὰ νὰ ἀναφερθῶ στὴν ἑλληνικὴ ἱστορία, θυμίζω πόσοι ἀνέτρεξαν στὶς ἀναφορὲς τῶν Γάλλων καὶ Ἀγγλων προξένων γιὰ νὰ μελετήσουν θέματα οἰκονομικῆς κυρίως ἱστορίας, καὶ

πόσοι δὲν ἀντλήσαν πολλαπλές πληροφορίες ἀπὸ τὶς ἐκθέσεις τῶν πρεσβευτῶν τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ διευκρινίσουν ζητήματα πολιτικῆς ἱστορίας. Ποιά ὅμως ἦταν ἡ γνώμη τῶν ἐκπροσώπων τῆς τρίτης Μεγάλης Δύναμης, πού ἦταν καὶ αὐτὴ προστάτιδα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, μόνον περιστασιακὰ καὶ ἀποσπασματικὰ γνωρίζουμε.

Φαίνεται ὅτι ἔγινε μία μόνο σοβαρὴ προσπάθεια γιὰ νὰ ἀποκτηθεῖ σὲ μικροφίλιμς ὀλόκληρη ἢ σειρά τῶν πρεσβευτικῶν καὶ προξενικῶν ἐγγράφων τῶν ἐκπροσώπων τῆς Ρωσίας στὴν Ἑλλάδα τὸ 19ο αἰώνα. Προῆλθε ἀπὸ πρωτοβουλία τοῦ ἀξιωματικοῦ Ἐλευθέριου Πρεβελάκη, διευθυντῆ τότε τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὅπου, μεταξύ ἄλλων, ἔχουν συγκεντρωθεῖ ὅλα τὰ ἀντίστοιχα ἐγγράφα τῶν ἐκπροσώπων τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας στὴν Ἀθήνα. Πολιτικοὶ καὶ διπλωματικοὶ λόγοι ματαίωσαν τὴν ἀπόπειρα αὐτή. Δὲν νομίζω ὅτι καλύπτουν τὸ πρόβλημα οἱ δημοσιεύσεις μεμονωμένων ἐγγράφων πού θεωροῦνται «σημαντικὰ».

Μπροστὰ στὸ κενὸ αὐτό, κάθε μελέτη πού ἀναφερόταν στὰ ἑλληνικὰ πράγματα καὶ ἀξιολογοῦσε, μὲ ἐπιτόπια ἔρευνα, τὸν πλοῦτο τῶν ρωσικῶν ἀρχείων ἦταν καλοδεχούμενη, ἰδιαιτέρως ἂν εἶχε γραφεῖ σὲ γλώσσα προσιτῆ στοὺς περισσότερους. Οἱ Ρῶσοι ἑλληνιστές, πού συνήθως ἔγραφαν στὴ γλώσσα τους, ἐλάχιστα χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία. Πολλὴ λίγη εὐτύχησαν νὰ μεταφραστοῦν στὰ ἑλληνικά. Ἀγνοοῦμε, ἔτσι, γιὰ νὰ δώσω ἓνα παράδειγμα, τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τοῦ ἔργου τοῦ ἱστορικοῦ Γρ. Ἄρς, ὁ ὁποῖος, μὲ συστηματικὴ χρῆση τῶν ἀρχείων τῆς πατρίδας του, ἔχει γράψει γιὰ τὴ Φιλικὴ Ἑταιρεία, τὸν Ἀλῆ Πασά, τὸν Καποδίστρια, τὸν Ὑψηλάντη κλπ.¹

Ὁ Θεόφιλος Κ. Προύσης, στὴ μελέτη του γιὰ τὸ πῶς ἡ ρωσικὴ κοινωνία ἀντιμετώπισε τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ χρησιμοποιήσει, σὲ διαδοχικὲς ἐπισκέψεις, τὰ ἀρχεῖα τῆς Πετρούπολης, τῆς Μόσχας καὶ τῆς Ὀδησσοῦ. Στόχος του ἦταν νὰ δείξει ὅτι στὴ χάραξη καὶ ἐφαρμογὴ τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς στὸ Ἀνατολικὸ Ζήτημα, ἐπομένως καὶ στὸ 1821, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πολιτικὲς, στρατιωτικὲς καὶ οικονομικὲς προτεραιότητες, βαρύνουσα σημασία εἶχαν οἱ θρησκευτικὲς καὶ πολιτισμικὲς προτιμήσεις. Προσπάθησε, ἐπίσης, ἀπὸ τὴ στάση τῶν Ρώσων στὸ ἑλληνικὸ ζήτημα, νὰ ἀνιχνεύσει τὶς ἐσωτερικὲς ἀντιθέσεις τους σὲ θέματα ὅπως ὁ αὐταρχισμὸς καὶ ἡ πολιτικὴ μεταρρύθμιση.

Στὴν ἀρχὴ ἀναλύεται ἡ στάση τῆς Ρωσικῆς Κυβέρνησης καὶ εἰδικότερα τῶν ἐπώνυμων ἐκπροσώπων της (τοῦ Καποδίστρια κ.ἄ.) ἔναντι τῶν προεπαναστατικῶν κινήσεων τῶν Ἑλλήνων πού βρισκόνταν στὴ Ρωσία, ἰδιαιτέρως μετὰ τὴν ἴδρυση τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Ἀναζητοῦνται, στὴ συνέχεια, οἱ στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ παράγοντες στὴν ὑπηρεσία τοῦ τσάρου Ἀλέξανδρου Α' οἱ ὁποῖοι συνηγοροῦσαν ὑπὲρ μιᾶς δυναμικῆς ἀντιμετώπισης τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος. Τὸ γεγονός ὅτι στὸ πολεμικὸ αὐτὸ κόμμα («war party») συγκαταλέγονταν ἄκρως συντηρητικοὶ ἀλλὰ καὶ φιλελεύθεροι (οἱ μετέπειτα Δεκεμβριστές), ἐπιτρέπει στὸν συγγραφέα νὰ τονίσει τὰ θρησκευτικὰ καὶ πολιτισμικὰ κίνητρα τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς. Γίνεται, ὡστόσο, συχνὰ ἀναφορὰ στὶς κοινὲς βυζαντινὲς καταβολὲς Ἑλλήνων καὶ Ρώσων ὡς κάτι τὸ δεδομένο, χωρὶς νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψην ἡ ἀντιβυζαντινὴ στάση πολλῶν ἐκπροσώπων τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ.

Ἀφοῦ ὁ τσάρος ἀποφάσισε τὴν οὐδετερότητα, ἡ συμπάθεια τῶν Ρώσων ἐκδηλώθηκε μὲ τὴ συλλογὴ εἰσφορῶν οἱ ὁποῖες θά

1. Σημαντικὴ ἐξάιρεση: Γκριγκορι Λ. Ἄρς, *Ἡ Ἀλβανία καὶ ἡ Ἡπειρο στὰ τέλη τοῦ 18ῆ καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ῆ αἰώνα. Τὰ Δυτικοβαλκανικὰ Πασαλίγια*

τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, εἰσαγωγικὸ σχόλις-ἐπιμέλεια: Βασίλης Παναγιωτόπουλος, μετάφραση: Ἀντωνία Διάλλα, Ἀθήνα, Gutenberg, 1994.

ἀνακοφίζαν τούς χιλιάδες Ἑλληνες πρόσφυγες πού κατέφυγαν στίς ρωσικές περιοχές καί θά ἐξασφάλιζαν τήν ἐξαγορά αἰχμαλώτων. Χρησιμοποιώντας, μεταξύ ἄλλων, τά ἀρχεῖα τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ὁ συγγραφέας παρουσιάζει τὸ δίκτυο τῆς φιλανθρωπικῆς αὐτῆς προσπάθειας. Πρωτοστατεῖ κι ἐδῶ τὸ κράτος: τὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καί Δημόσιαις Ἐκπαίδευσης στέλνει τίς σχετικές ἐγκυκλίους καί συγκεντρώνει, μέσω τῶν κυβερνητικῶν καί ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, τὰ προσφερόμενα ποσά. Ἡ ἀνταπόκριση φαίνεται ἐντυπωσιακή.

Τὸ γεγονός ὅτι οἱ Ἑλληνες ἦταν χριστιανοί, ὅτι ἐπαναστάτησαν κατὰ ἐνός τυράννου, ὅτι τὸ ὄνομά τους παρέπεμπε στίς ἀξίες τῆς ἐλευθερίας καί τῆς δημοκρατίας, ὅπως ὑποδειγματικά ἐφαρμόστηκαν στήν ἀρχαιότητα, ἐπέτρεψε τὴ συμβολικὴ χρήση τοῦ ὀνόματός τους σ' ἓνα χῶρο πού κάθε ἔχνος φιλελευθερισμοῦ ἦταν ὑποπτο καί ὅπου ἡ λογοκρισία καί ἡ παρακολούθηση τῶν φρονημάτων ἦταν καθημερινή πρακτική. Οἱ Ρῶσοι συγγραφεῖς, κυρίως οἱ ποιητές, εὐαισθητοποιημένοι ἤδη ἀπὸ μιὰ ἀνάβιωση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὰ κλασικά γράμματα, πού παρατηρεῖται καί στὴ χώρα τους στὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν 18ο στὸν 19ο αἰώνα, ἀντιμετωπίζουν τὴν ἐξέγερση τῶν Ἑλλήνων μὲ χαρακτηρισμούς πού σὲ πολλές περιπτώσεις ὑποκρύπτουν ἀναφορὲς καί στὴ ρωσικὴ πολιτικὴ καί κοινωνικὴ πραγματικότητα. Ἡ λεπτομερὴς ἀνάλυση ἀπὸ τὸν συγγραφέα σχετικῶν κειμένων, εἴτε προέρχονται ἀπὸ ρομαντικούς χωρὶς σαφεῖς πολιτικούς στόχους εἴτε ἀπὸ αὐτοὺς πού ἀποτελέσαν τὸ σκληρὸ πυρῆνα τῶν Δεκεμβριστῶν, δίνει τὴν εὐκαιρία στὸν ἀναγνώστη νὰ παρακολουθήσει τίς ἐπιπτώσεις πού εἶχε στίς συνειδήσεις σημαντικῶν εκπροσώπων τῆς πολιτικῆς καί πνευματικῆς ἔλιτ ὁ ἀπελευθερωτικὸς ἀγῶνας τῶν Ἑλλήνων. Σὲ χωριστὸ κεφάλαιο ἀναλύονται οἱ ἀντιδράσεις τοῦ κορυφαίου μεταξὺ αὐτῶν, τοῦ Πούσκιν: ὁ ἀρχικός του ἐνθουσιασμός, ἀλλὰ καί ἡ ἀπογοήτευση ὅταν συνάντησε Ἑλληνες πρόσφυγες στὴν Ὀδησσό.

Ὁ Θ. Προύσης δὲν φαίνεται, τίς περισσότερες φορές, νὰ διατυπώνει καινούριες ἀπόψεις. Ὡστόσο, μὲ τὴ συστηματικὴ καί ἀναλυτικὴ παρουσίαση στοιχείων ἀπὸ δημοσιευμένες καί ἀνέκδοτες ρωσικὲς ἀρχεὶακὲς πηγὲς καί βοηθήματα, συμβάλλει στὴν καλύτερη κατανόηση πολλῶν προβλημάτων σχετικὰ μὲ τὸ πῶς ἀντιμετωπίστηκε ἀπὸ τὴ ρωσικὴ κοινωνία ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση. Στὴν πραγματικότητα, ἡ κοινωνία αὐτὴ ἐκπροσωπεῖται στὴν ἀφήγηση κυρίως ἀπὸ πολιτικούς, στρατιωτικούς καί διανοούμενους, πού στὴν πλειοψηφία τους ὑπηρετοῦν, μὲ τὸν ἕναν ἢ ἄλλο τρόπο, τὴν τσαρική Κυβέρνηση, καί ἀνήκουν στὴν ἀριστοκρατία. Ἐμμεσα καί πολὺ ἀχνὰ προβάλλουν οἱ ἀπόψεις τῶν ἄλλων κατηγοριῶν τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐκτεταμένη εἶναι ἡ ἀναφορὰ στοὺς ἐλληνικὲς καταγωγῆς ὑπαλλήλους τοῦ τσάρου, πού λόγω τῆς θέσης τους μπόρεσαν νὰ βοηθήσουν τοὺς συμπατριῶτες τους. Ὁ Ἄλ. Στούρτζας, γιὰ παράδειγμα, ἐντάσσεται στοὺς ὑπέρμαχους τοῦ πολέμου μὲ τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία: συγχρόνως, ὅμως, δίνονται ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιὰ τὸν ὑπέρμετρο συντηρητισμὸ του: συνεχεῖς προτάσεις γιὰ ἄσκηση λογοκρισίας, ἐλέγχους τῶν διδακτικῶν βιβλίων ὥστε νὰ μὴ τυπωθεῖ ὅ,τιδήποτε θὰ μπορούσε νὰ θέσει σὲ ἀμφισβήτηση τὸ ὀρθόδοξο δόγμα καί τὴ δημόσια τάξη. Ὁ ἀρχαῖος συντηρητισμὸς τοῦ Στούρτζα, στενοῦ συνεργάτη τοῦ Καποδίστρια, εἶναι μιὰ ἐπιπλέον ἐνδειξὴ γιὰ τὴν ἀστάθεια τῆς ἀποψης περὶ φιλελευθερισμοῦ τοῦ τελευταίου.

Ἐπισημαίνεται, ἐπίσης, ὁ ρόλος τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων (κυρίως τῶν ἐπωνύμων) πού ἦταν ἐγκατεστημένοι στίς μεγάλες πόλεις τῆς ρωσικῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τὴν κρίσιμη αὐτὴ περίοδο. Στὴν Ὀδησσό, ἰδιαίτερα, ἡ ἰσχυρὴ ἐλληνικὴ παρουσία φαίνεται νὰ διευκολύνει τὴν ἐλαστικότερη ἐφαρμογὴ τῶν κυβερνητικῶν ὁδηγιῶν γιὰ οὐδετερότητα. Ἡ ἴδρυση, ὥστόσο, στὴν πόλη αὐτῆς τῆς Ἑλληνικῆς Φιλανθρωπικῆς Ἐταιρείας θὰ προκαλέσει τὴν ἄμεση ἀντίδραση τῆς τσαρικῆς Κυβέρνησης: θὰ δια-

τάξει τη διάλυσή της γιατί την θεώρησε προκάλυμμα για επαναστατική δράση.

Ἡ παρατιθέμενη σὸ τέλος βιβλιογραφία εἶναι ἐντυπωσιακή. Γενικά, τὸ βιβλίο τοῦ Θεόφιλου Προύση ἀποτελεῖ σημαντι-

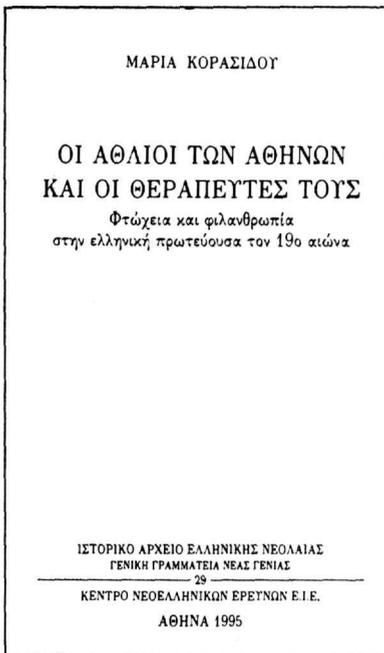
κὸ ὁδηγὸ γιὰ τὴν κατανόηση καὶ περαιτέρω μελέτη τῶν πολύπλοκων ἀντιθέσεων καὶ ἀντιφάσεων ποὺ συγκλονίζουν τὴ Ρωσία, τὶς τρεῖς πρώτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

Μαρία Κορασίδου, *Οι ἄθλιοι τῶν Ἀθηνῶν καὶ οἱ θεραπευτές τους. Φτώχεια καὶ φιλανθρωπία στὴν ἐλληνικὴ πρωτεύουσα τὸν 19ο αἰώνα*, Ἱστορικό Ἀρχεῖο Ἑλληνικῆς Νεολαίας τῆς Γενικῆς Γραμματείας Νέας Γενιάς, Ἀθήνα 1995, σ. 263

Μια σειρά μελετῶν με θέμα τὴν ἐνταξὴ τῶν φτωχῶν στρωμάτων στὴν πόλη τὴν περίοδο τῆς ἐκβιομηχάνισης ἔχουν ἐμπλουτίσει τὴν κοινωνικὴ ἱστορία, ἰδιαίτερα στὴ Βρετανία καὶ τὴ Γαλλία, τὰ τελευταία τριάντα χρόνια. Πηγές ποὺ φωτίζουν τὴ

πρὸς μια διπλὴ κατεύθυνση: τόσο γιὰ τὴν περιγραφή τῶν συνθηκῶν ζωῆς τῶν ἀπόκληρων ὅσο καὶ γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ ἰδεολογικοῦ λόγου σχετικὰ με τὶς κοινωνικὲς ανισότητες το 19ο αἰώνα. Ἡ φιλανθρωπία ἀναδείχτηκε ἔτσι σὲ βασικὴ παράμετρο γιὰ τὴν ἀνίχνευση τῶν κοινωνικῶν στάσεων ποὺ σηματοδότησαν τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν ἀντίληψη τῆς ατομικῆς εὐθύνης γιὰ τὴ φτώχεια στὴν προβληματικὴ τοῦ κοινωνικοῦ ζητήματος. Ἡ μεταφορὰ τῶν φιλελεύθερων ἀντιλήψεων οικονομολόγων καὶ φιλοσόφων, καθὼς καὶ ἡ ἀποτύπωση τῶν ἀνησυχιῶν τῶν ἀσπῶν γιὰ τὴν ἔκταξη ποὺ εἶχαν ἀρχίσει νὰ παίρνουν τὰ φαινόμενα κοινωνικῆς παθολογίας στὰ κείμενα τῶν φιλανθρώπων, ἐξηγοῦν τὴν ἐξαντλητικὴ χρησιμοποίησή αὐτῶν τῶν πηγῶν ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς. Στὴν ἐλληνικὴ βιβλιογραφία μόνον κάποια ἀρθρα ἔχουν δημοσιευτεῖ, τὰ τελευταία χρόνια, ποὺ ἐστιάζουν σὲ συγκεκριμένους φιλανθρωπικὲς ἀπὸπειρες· οἱ πολὺπλευρὲς διαστάσεις τοῦ ζητήματος τῆς φτώχειας τὸν 19ο αἰώνα δὲν εἶχαν ὡς τώρα διερευνηθεῖ. Τὸ κενὸ αὐτὸ ἐρχεται νὰ καλύψει ἡ μελέτη τῆς Μ. Κορασίδου, ἐπεξεργασμένη μορφή τῆς διδακτορικῆς τῆς διατριβῆς, ποὺ περιλαμβάνεται στὴ σειρά ἐρευνῶν καὶ ἐκδόσεων τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἑλληνικῆς Νεολαίας, γιὰ τὴν κεντρικὴ θέση ποὺ κατέχει ἡ περιθάλψη τῆς ἀπροστάτευτης παιδικῆς ηλικίας στὴ φιλανθρωπικὴ δραστηριότητα. Τὸ ἔργο ἐπιχειρεῖ νὰ περιγράψει, μέσα ἀπὸ τὶς δια-

φιλανθρωπικὴ δραστηριότητα, ἀπολογισμοὶ καὶ λογοδοσιές συλλόγων καὶ εταιρειῶν, ἐκκλήσεις πρὸς τὸ κοινὸ γιὰ προσέλευση συνδρομῶν, καθὼς καὶ κανονισμοὶ ἰδρυμάτων, ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ συχνά